

DE CHRISTELIJKE SOCIALE LEER

Als grondslag voor de dialoog tussen Kerk en Samenleving

Den Haag - 29 april 2026

Ongeveer vijftien jaar geleden begon de wereldwijde financiële en economische crisis. De oorzaken ervan werden niet alleen gezocht in de wereld van het financiële beheer en van de economische ontwikkelingen. Begin 2009 publiceerde de toenmalige minister van financiën een artikel in een landelijk dagblad, waarin hij vaststelde “de crisis is meer een morele crisis dan een financiële crisis. Het hoort niet slechts te gaan over regulering en toezicht, maar minstens zozeer over de balans tussen meer en genoeg, tussen duurzaamheid en snel gewin, tussen korte en lange termijn, tussen matiging en hebzucht”. De minister wilde hiermee niet alleen de “bankiers” aanspreken, maar ook de “consumenten” (Wouter Bos, in De Volkskrant, van 20 januari 2009).

Twee maanden later verscheen een artikel in een ander landelijk dagblad van een hoogleraar in de economie, door meerdere andere professoren ondertekend, onder de titel: “Mensen moeten dienstbaar zijn”. Hierin schrijft de auteur: “deze crisis is ook een tijd om ons te bezinnen op wat écht van waarde is. Wat is echt belangrijk? .... De waardigheid van een persoon lijkt vooral af te hangen van de inhoud van de loonstrook of het netwerk .... De christelijke traditie benadrukt echter dat onze waarde niet hoeft voort te komen uit onze eigen prestaties of bezittingen, maar voortkomt uit onze relaties met anderen en met de Ander, die de Schepper en Verlosser wordt genoemd .... We zijn als mensen waardevol, omdat wij gewild en geliefd zijn door de Schepper .... Die het welzijn van ieder mens op het oog heeft, onafhankelijk van de stand van onze spaarrekening, onze effectenportefeuille of onze status” (Lans Bovenberg in: NRC, 23 maart 2009).

Twee opmerkelijke artikelen van verantwoordelijke personen, die midden in de samenleving staan en bereid zijn de sociale en economische ontwikkelingen en het gedrag van mensen te toetsen aan morele beginselen en aan spirituele waarden. In het laatste artikel noemen de auteurs de financiële crisis “een ‘wake-up call’, die om heroriëntatie vraagt. Wat willen we als essentiële waarden doorgeven aan de komende generatie?”

Terwijl de financiële crisis voortduurt, bedreigen meerdere andere crisissen de internationale gemeenschap: de klimaatcrisis, de energie- en watercrisis, de handel- en voedsel-crisis, en politieke crisissen, die al te vaak uitmonden in onderdrukking en gewapende conflicten.

Bezinning op waarden

We kunnen inderdaad tot geen andere conclusie komen: het fundament van deze crisissen ligt in een verkeerde ordening van *waarden*. Als succesvol telt niet diegene die zich om de gemeenschappelijke zaak bemoeit, maar diegene, die vooral de eigen belangen nastreeft. Particuliere doelstellingen krijgen voorrang boven het algemeen welzijn. Onder al deze crisissen ligt een morele crisis, en daaronder gaat nog dieper een zingevingscrisis schuil, omdat de menselijke waardigheid geweld wordt aangedaan, wanneer de doorslaggevende vragen van het menselijk bestaan niet meer gesteld worden uit onmacht of onverschilligheid: de waarom- en de waartoe-vragen, ofwel de zinvragen en de ethische vragen.

Op de *vraag naar de zin* van het menselijk bestaan kan de wetenschap geen uitsluitsel geven, maar die vraag kan ook niet uitgebannen worden. Mensen kunnen deze vraag weliswaar in hun denken ontlopen, maar niet in hun handelen. In het dagelijkse leven beantwoorden ze de vraag ‘metterdaad’, positief of negatief, met verantwoordelijk perspectief of met een sceptische levenshouding.

Ook *ethische vragen* kunnen niet louter positief-wetenschappelijk beantwoord worden, ondanks alle vooruitgang van kennis en techniek. Waartoe dienen de nieuwe verworvenheden? Welk gebruik ervan is verantwoord met het oog op de menselijke waardigheid en het algemeen welzijn ?

Het is van belang dat de Kerken hier hun gelovige visie op mens en wereld inbrengen. De portee van hun bijdrage ligt precies in de ordening van waarden in het licht van het Evangelie. Het gaat daarbij om de wezenlijke vraag, hoe de moderne wetenschappelijke inzichten, nieuwe technologieën en materiële verworvenheden zich verhouden tot het ideaal van de *gerechtigheid*, waaraan allen zowel hun eigen handelen als dat van anderen - wetenschappers, beleidsmakers, ondernemers, overheden - kritisch dienen te toetsen. Deze ethische vragen moeten beschouwd worden vanuit een personalistisch en relationeel mensbeeld, dat op zijn beurt voor christenen duidelijk verankerd is in een bepaald Godsbeeld. Dank zij dit relationele mensbeeld, als persoon in gemeenschap en in blijvende relatie tot de Schepper, beseffen mensen hun verantwoordelijkheid voor de mens nu en voor de mens van de toekomst, voor “het menselijk mogelijke op zijn best”, zoals Paul Ricoeur dat formuleerde: “le meilleur humain possible”.

Het woord *crisis* komt van het Griekse werkwoord 'krinein', dat 'schiften' betekent, het kaf van het koren, en overdrachtelijk: 'oordelen', 'onderscheiden' waar het hier en nu op aankomt om vervolgens te komen tot verantwoorde beslissingen. In het Evangelie gebruikt Jezus dit werkwoord in combinatie met de term *kairos*: dat is een gunstige tijd, een beslissend tijdstip, dat zich aandient, maar ook ongebruikt voorbij kan gaan. Tot de menigte zegt hij: "van het beeld van land en lucht weten jullie de juiste betekenis te bepalen, waarom kunnen jullie dan niet dit 'kairos beoordelen; hoe komt het dat jullie niet de juiste gevolgtrekking maken (krinein)?" (Lucas, 12, 56-57).

De opdracht die Jezus de mensen van zijn tijd - en ook ons nu - geeft, luidt: beseft de draagwijdte van de tijd, waarin jullie leven, schift de "tekenen van de tijd", scheidt het fijne van het grove, het goede en waardevolle van het slechte en minderwaardige, het ware van het valse, het rechtvaardige van het onterechte, om de *kairos* te onderkennen en te benutten met betrekking tot jullie verantwoordelijkheid voor de toekomst van de mensheid, in het perspectief van het Godsrijk van vrede en gerechtigheid.

Onze tijd is een heftige 'crisistijd', die van ons vergt dat we kritische onderscheiden, waar het op aankomt, en dat we waar nodig consequent 'omdenken', ons bekeren tot die fundamentele keuzes, welke vereist zijn om, wereldwijd, nu en in de toekomst, de onaantastbare waardigheid van de menselijke persoon te garanderen en het algemeen welzijn na te streven.

Bijdrage van het christelijk geloof

De Kerk heeft vanuit de visie van het Evangelie de opdracht om constructief-kritisch de beleidsvorming door de politieke en sociale structuren te '*monitoren*'. Hetgeen betekent: kritisch begeleiden - het verloop van een proces, van ontwikkelingen - toetsen, doorlichten, meeluisteren, meedenken. De Latijnse term 'monere' betekent zowel 'herinneren', hier aan fundamentele waarden, en 'waarschuwen', voor scheefgroei, voor verabsolutering van relatieve waarden, voor ontwrichting van de juiste hiërarchie van waarden.

Het christelijk geloof biedt een interpretatie van waarden en normen vanuit een samenhangende visie op het menselijk bestaan en op de civiele samenleving, Niet zo dat het daarmee de absolute waarheid claimt. En evenmin in de zin dat de Kerk zelf steeds aan dat ideaal beantwoord zou hebben.. Maar de Kerk kan vanuit haar pastorale zorg om de

repercussies van steeds nieuwe sociale veranderingen en crisissen haar bijdrage geven door op grond van fundamentele beginselen en universele criteria de besluitvorming te oriënteren op wezenlijke humane keuzes en op een coherente humaniserende praxis.

Deze beginselen en criteria betreffen “*meta-politieke*” en “*meta-economische*” waarden: fundamentele rechten en plichten, die uit het mens-zijn zelf voortvloeien en alle concrete sociale, politieke en economische keuzes en beslissingen overstijgen. Ze zijn ‘voorgegeven’ met het menselijk bestaan, zowel van de afzonderlijke persoon als van de interpersoonlijke relaties. Ze worden niet geconstitueerd door civiele wetgeving en zijn niet afhankelijk van economisch beleid. Het is niet aan politici en overheden, noch aan financiële en economische beleidsmakers om de fundamentele rechten van de mens vast te stellen of te bepalen wat hun wezenlijke inhoud en reikwijdte zijn. Het is niet de staat die de rechten van de mens legitimeert, maar het zijn deze rechten die de staat constitueren.

Dit uitgangspunt wordt door vele grondwetten van staten erkend en aanvaard. Zo ook het verdrag van de Europese Unie waarin “ondeelbare en universele waarden van menselijke waardigheid en van vrijheid, gelijkheid en solidariteit” genoemd worden als fundamentele. Met name wordt van de menselijke waardigheid expliciet verklaard dat ze “onaantastbaar” is en door alle lidstaten gerespecteerd dient te worden (Verdrag van Lissabon, d.d. 1 december 2009). Ook in het handvest van de grondrechten van de Europese Unie, dat in 2000 te Nice door de Europese Raad is aanvaard, worden “ondeelbare en universele waarden van menselijke waardigheid en van vrijheid, gelijkheid en solidariteit” genoemd als fundamentele van de EU. Van de menselijke waardigheid wordt ook hier verklaard dat ze “onschendbaar” is en “moet worden geëerbiedigd en gerespecteerd”.

Het is voor de dialoog tussen kerk en samenleving belangrijk dat alle partners zich ervan bewust zijn dat het hier gaat om ethische principes die universeel van kracht zijn, voor iedereen, zonder onderscheid van levensbeschouwing.

De belangrijkste en meest kritische bijdrage aan cultuur en samenleving is erin gelegen dat het christelijk geloof de humane waarden *transcendent* verankert: in een God Schepper en Verlosser, die in Christus een verbond van liefde met de mensen gesloten heeft. Dat brengt een mens- en wereldbeeld mee dat samenhang biedt in ruimte en tijd en dat perspectief biedt op een werkelijkheid, die de ratio en het zintuigelijk waarneembare overstijgt. Het religieuze besef dat er een God bestaat, die de uiteindelijke waarborg is tegen willekeur en overheersing

van welke zijde dan ook, is een garantie tegen afhankelijkheid van wisselende politieke meerderheden, van individuele voorkeuren, van de waan van de dag, of van pragmatisme.

Zonder deze verankering in God verliest het beginsel van de ‘human dignity’ zijn onschendbare zeggingskracht, zoals dramatisch werkelijkheid is geworden in de totalitaire systemen van nationaal socialisme en communisme van de vorige eeuw, en zoals ook in de nieuwe eeuw nog voortdurend blijkt in massale schendingen van mensenrechten en in de inhumane bestaansvoorwaarden van miljoenen mensen in de arme continenten.

De Bijbelse Godservaring is de verankering van de fundamentele waarden,. Deze zijn voorgegeven, vóór het menselijk bestaan, dat wil zeggen meegegeven in de door God geschapen menselijke natuur.

Niet alleen vertegenwoordigers van de godsdiensten, ook filosofen en politici erkennen de noodzaak van transcendente verankering van humane waarden. Deze verankering sluit een verkeer begrip van ‘*autonomie*’ uit in de zin van een onbeperkt recht op zelfbeschikking, waardoor de mens losgemaakt wordt van zijn verbondenheid met de medemens, losgemaakt ook van de samenleving, waar hij deel van uit maakt, en losgemaakt van zijn menselijke natuur als een geschapen natuur. Autonomie kan niet bestaan zonder heteronomie, in tweeërlei zin: de mens staat in relatie tot de ander én tot de Ander, de Schepper van mens en wereld. In de ontmoeting met de ander ontmoet hij niet zomaar een ander autonoom iemand, maar een ander tegenover wie hij medeverantwoordelijkheid draagt, zoals hij ook verantwoordelijkheid draagt jegens God. Om het klassiek uit te drukken: de menselijke vrijheid gaat gepaard met de erkenning ‘onder de wet’ van God te staan. Dat gebeurt waar de mens luistert naar “de stem [in het diepst van zijn geweten], die hem steeds weer oproept om het goede te beminnen en te doen en het kwade te vermijden” (Vaticanum II, GS 16).

Behalve bij te dragen aan de motivering van mensen tot persoonlijk ethisch goed handelen, is het ook de rol van de godsdienst de reflectie en de *consensus* te bevorderen wat betreft gemeenschappelijke waarden, die ons handelen in gemeenschap motiveren, ook zonder dat de wet het voorschrijft. Die reflectie heeft niet alleen betrekking op het mens- en wereldbeeld en de uitgangspunten voor goed en kwaad, maar tevens op de samenhang en de hiërarchie van wezenlijke waarden. Er zijn waarden die hoger zijn dan andere waarden, welke relatief zijn en niet verabsoluteerd mogen worden. Zo kan bijvoorbeeld nationale identiteit verworden tot nationalisme. Over-beklemtone van de individuele vrijheid gaat ten koste van verantwoordelijkheid en solidariteit. Maar ook andere vragen dringen zich op, zoals: welke keuze maken we wanneer twee waarden met elkaar conflicteren? Hoe bereiken we een

basis-consensus over de meest fundamentele waarden, die normerend zijn voor een humane inrichting van de samenleving in onze steden, in onze staten, in ons continent? Hoe kunnen we tegensstellingen overbruggen tussen individuen en gemeenschap, tussen vrijheid en verantwoordelijkheid, tussen gezag en vrijheid, tussen persoonlijk initiatief en gebondenheid aan structuren van het maatschappelijk bestel, tussen eigen belang en algemeen belang, tussen nuts-denken en gratuïteit, tussen functioneel en relationeel, tussen wenselijkheid van eenheid en voordelen van verscheidenheid?

Paus Benedictus XVI zei tot de deelnemers aan een congres van de Europese Volkspartij: “Het voornaamste onderwerp van de interventies van de katholieke kerk in het publieke debat betreft de bescherming en de promotie van de waardigheid van de persoon, en zij schenkt dus bijzondere aandacht aan bepaalde principes die niet onderhandelbaar zijn”. Zulke principes zijn bijvoorbeeld: het recht op leven van de ontvangenis tot de natuurlijke dood, de integriteit van het lichaam, de erkenning en bevordering van huwelijk en gezin en de bescherming van het recht van de ouders om hun kinderen op te voeden. Hij voegt er dan aan toe: “deze principes zijn geen geloofswaarheden, ook al worden ze door het geloof nader verhelderd en bevestigd. Ze zijn gegrift in de menselijke natuur zelf en zijn dus gemeenschappelijk aan heel de mensheid. De inzet van de Kerk voor hun bevordering is dus niet geloofsgebonden, maar betreft alle personen, zonder onderscheid van religie of levensbeschouwing. Van de andere kant is een dergelijke actie des te noodzakelijker, wanneer deze principes ontkend worden of verkeerd begrepen; dat immers betekent een schending van de waardigheid van de menselijke persoon en een ernstige inbreuk op de gerechtigheid zelf.” (Vaticaanstad, 30 maart 2006).

De sociale leer van de Kerk

De katholieke Kerk ziet het als haar taak om vanuit het Evangelie de beleidsvorming door de politieke structuren te ‘monitoren, en zo bij te dragen aan de politieke opinievorming in de samenleving en de dialoog te bevorderen in de ‘civil society’ tussen geloof en politiek. De scheiding van Kerk en Staat die een groot goed is, houdt geen scheiding in van geloof en politiek. Een belangrijke toets hiervoor biedt de Kerk in de ‘sociale leer’, met haar twee fundamentele beginselen: enerzijds de ‘human dignity’ en anderzijds het ‘common good’.

De katholieke Kerk heeft voor het eerst de sociale kwestie tot een hoofdthema gemaakt in de Encycliek van Leo XIII “Rerum Novarum” (1891). Haar visie werd verder uitgewerkt door Pius XI in de Encycliek “Quadragesimo Anno” (1931). Dertig jaar later kwam het Tweede

Vaticaan Concilie bijeen voor een geheel ‘aggiornamento’ van de opdracht van de Kerk in de wereld van deze tijd, om steeds in dialoog te blijven met de ‘tekenen van de tijd’, om deze te ‘schiften’ en te interpreteren in het licht van het goddelijk Woord” (GS 44, cf. ook 4 en 11). Paus Johannes XXIII, die het Concilie bijeen riep, publiceerde in dezelfde jaren twee sociale encyclieken: “Mater et Magistra”(1961) en “Pacem in Terris” (1963). Zijn opvolger Paulus VI, die het Concilie voortzette en afsloot, publiceerde “Populorum Progressio” (1967). Daarna publiceerde Johannes Paulus II achtereenvolgens drie sociale encyclieken: “Laborem Exercens” (1981), “Sollicitudo rei Socialis” (1987), en “Centesimus Annus”(1991). Benedictus XVI publiceerde “Caritas in Veritate” 2009). Paus Franciscus schreef tenslotte “Laudato Si” (2015) “over de zorg voor het gemeenschappelijke huis”. Deze tien sociale encyclieken zijn “mijlpalen op de weg die de sociale leer van de Kerk in haar ontwikkeling heeft afgelegd, vanaf Leo XIII tot nu toe”, aldus het “Compendium van de sociale leer van de Kerk” pag. 61, gepubliceerd door de Pauselijke Commissie Justitia et Pax.

Twee fundamentele beginselen

1. De waardigheid van de menselijke persoon : human dignity

Nu zestig jaar geleden vond de afkondiging plaats door het Tweede Vaticaans Concilie van de “Verklaring over de Godsdienstvrijheid”. Deze verklaring staat bekend en wordt geciteerd onder de beginwoorden “Dignitatis Humanae” (DH) ofwel “Human Dignity”. “Van de waardigheid van de menselijke persoon worden mensen in onze tijd zich steeds meer bewust”, zo begint de tekst (DH, Vaticaanstad 1965).

Op deze onvervreembare waardigheid, door God geschapen, “naar Zijn beeld en gelijkenis” en aan alle mensen gelijkelijk geschonken, berusten de rechten van de mens. Met name het recht op godsdienstvrijheid: om vrij van elke dwang, naar eigen keuze en geweten, een levensbeschouwing aan te hangen, privé of publiek, alleen of met anderen. Dit recht is onschendbaar en dient als burgerrecht erkend te worden in de juridische ordening van de samenleving; het mag niet belemmerd worden, mits de rechtvaardige openbare ordening onaangetast blijft. Wel verbindt het Concilie aan dit recht de plicht van iedere mens om oprecht de waarheid te zoeken, vooral wat betreft de laatste vragen omtrent het menselijk bestaan, zijn oorsprong en bestemming, en de plicht om zich met betrekking tot de invulling en zingeving van het eigen leven prudente en juiste gewetensoordelen te vormen.

Aan deze onvervreemdbare persoonlijke verantwoordelijkheid verbindt het Concilie de sociale verantwoordelijkheid: eenieder dient rekening te houden met de gelijke rechten van de ander en met de eigen plichten tegenover anderen. Dit houdt in: respect voor andermans persoon, geen dwang of blokkade van zijn vrijheid, geen discriminatie of geweld tegenover andersdenkenden, maar rechtvaardigheid gepaard aan humaniteit. De overheid dient op elk niveau deze rechten te waarborgen. “Human dignity is the core value of christian social thinking, which must be respected and pursued in all human activity” (COMECE, in “Global Governance”, Brussel, 2001).

Deze rechten van de mens betreffen allereerst **elke** mens, zonder uitzondering, allen zijn gelijk in waardigheid en het is daarom onaanvaardbaar dat velen deze waardigheid factisch verliezen door inhumane levensomstandigheden zoals armoede, onderdrukking, discriminatie, gebrek aan onderwijs, sociale uitsluiting, medische verwaarlozing, door calamiteiten of door geweld, terrorisme en oorlog.

Vervolgens gelden ze voor **heel** de mens. De mens is meer dan zijn functies en capaciteiten, meer dan wat hij bezit of kan. Hij is niet een in zichzelf opgesloten *individu* dat zichzelf genoeg is, maar wezenlijk geroepen om uit te groeien tot een menselijk *persoon*, en dus gerelateerd aan andere personen en aan de gemeenschap van personen. De interpersoonlijke relaties zijn niet te vatten in materiële en meetbare categorieën, maar zijn daarom niet minder ervaarbare werkelijkheid. Het zijn juist deze relaties die het leven van de mens meer ‘humaan’ maken. De mens is niet alleen fysiek maar ook psychisch, sociaal en politiek, cultureel, moreel, relationeel en spiritueel, en dit als *ondeelbaar* levend wezen, zonder dualisme of reductie. Alleen zo is hij in staat tot de volledige humane groei en zelfverwerkelijking zoals die door God gewild is en door Zijn Geest wordt gestimuleerd.

‘Heel de mens’ omvat met name de relationele binding met de medemens en met hetgeen ons te boven gaat. Daarom is op elk niveau van de samenleving ook aandacht en zorg voor de mens als *pneumatikos* - als geestelijk wezen - gewenst en noodzakelijk.

“De mens als geestelijk schepsel verwerkelijkt zich door intermenselijke relaties. Hoe meer hij die relaties op authentieke wijze beleeft, des te meer rijpt ook zijn eigen persoonlijke identiteit. Niet door afzondering komt de mens tot zijn recht, maar door zichzelf in relatie met anderen en met God te plaatsen. De betekenis van zulke relaties is dan ook fundamenteel. Dat geldt ook voor de volken” (Benedictus XVI in CiV, 53). Hij pleit daarom voor een “relationele inclusie van alle personen en van alle volkeren in de ene gemeenschap van de

menselijke familie, welke opgebouwd wordt in solidariteit, gebaseerd op de fundamentele waarden van gerechtigheid en vrede (C.iV 54)

2. Het algemeen welzijn : common good

Het tweede beginsel, complementair aan het eerste, is het algemeen welzijn, het ‘common good’ van de samenleving. Immers, mensen zijn allen deel van een gemeenschap van personen, ze zijn op elkaar aangewezen, van elkaar afhankelijk, ze zijn gezamenlijk ervoor verantwoordelijk om binnen een vreedzame en rechtvaardige ordening de best mogelijke voorwaarden te scheppen voor een humaan en humaniserend bestaan voor allen. Het algemeen welzijn is het doel van deze sociale en politieke voorwaarden, zodat recht gedaan wordt aan de basisbehoeften van het bestaan van alle leden van de samenleving terwijl tegelijkertijd ieder lid de reële mogelijkheid heeft verantwoordelijkheid te dragen voor zijn of haar eigen leven en naar verhouding medeverantwoordelijkheid voor anderen. Het is de taak van de overheid op elk niveau ervoor zorg te dragen dat haar beleid dit algemeen welzijn dient, en dat doet ze wanneer ze de integrale ontwikkeling van groepen en personen bevordert en de arme en kwetsbare mensen beschermt.

Particuliere belangen kunnen gerechtvaardigd zijn, maar wanneer ze over-beklemtoond en zelfs verabsoluteerd worden, leiden ze tot veronachtzaming en uitsluiting van andere particuliere belangen en tot reële schade aan het algemeen belang. Wanneer het nationaal belang overheerst, kan dit leiden tot nationalisme, geweld en oorlog, en zelfs tot onderdrukking en eliminatie van andere volken. Electoraal belang kan leiden tot relativering of zelfs negering van principiële en morele vraagstukken, die op de agenda staan van de overheid. Ook religies of levensbeschouwingen kunnen door overschatting van eigen belang spanningen en scheuringen veroorzaken in de samenleving. Het algemeen belang overstijgt de belangen van alle groeperingen in de samenleving. Het moet deze belangen aan elkaar relateren, met elkaar in evenwicht brengen en mag daarom, waar nodig, ook offers vragen, zeker van de meer draagkrachtige en stemhebbende in de samenleving ten behoeve van de kwetsbare en de minst bedeelden.

We zijn vaak geneigd het algemeen welzijn te beperken tot de meer nabije gemeenschap, waartoe we behoren. Het betreft echter niet alleen het eigen volk, maar ook het statenverband van de Europese Unie en uiteindelijk de hele wereldwijde mensenfamilie. Het overschrijdt alle grenzen van ruimte en tijd, ook van de tijd, want wij zijn nu

medeverantwoordelijk voor het welzijn van de generaties na ons en voor de toekomst van de planeet aarde.

Zelfs internationale hulpinstellingen en niet-gouvernementele organisaties kunnen het gevaar lopen van particularistisch denken ten behoeve van het eigen voortbestaan en instandhouding of uitbouw van eigen bestuursapparaat. Dan zouden degenen die hulp ontvangen, voor de hulpverleners “tot middel” worden en worden hoge bedragen onttrokken aan de financiële hulp die eigenlijk bestemd is voor ontwikkeling (CiV 47). Dit risico bestaat ook bij de enorme bedragen, die opgehaald worden bij hulpacties na grote rampen. Ook hier is voortdurend toetsing vereist, om te voorkomen dat veel geld toch uiteindelijk ten goede komt aan de economie van de rijke landen.

Twee toepassingsbeginselen

Deze twee beginselen van de sociale leer worden gespecificeerd door twee andere principes, die eveneens complementair zijn en die samen een toepassing en uitwerking zijn van de twee grondbeginselen. “Het subsidiariteitsbeginsel moet nauw verbonden blijven met het solidariteitsbeginsel. Want zoals de subsidiariteit zonder solidariteit afglijdt in een sociaal particularisme, zo is het eveneens waar dat de solidariteit zonder subsidiariteit afglijdt in een sociaal systeem dat de behoeftigen vernedert” (CiV, 58).

1. Subsidiariteit

Het beginsel van de menselijke waardigheid vraagt om de toepassing van de **subsidiariteit**, een begrip dat sinds het voor het eerst geformuleerd werd door Pius XI in de Sociale Encycliek “Quadragesimo Anno” (1931), een permanent element werd in de sociale leer. Op gebrekkige, want vooral negatieve, wijze wordt het vaak gehanteerd in de verdeling van de competenties tussen de Europese instellingen en de afzonderlijke lidstaten. Het betekent eigenlijk twee dingen, namelijk ten eerste dat hogere organen niet overnemen wat lagere kunnen doen, maar deze faciliteren om te doen waarvoor zij de eerst verantwoordelijke zijn. Het gaat dus uit van het recht om daadwerkelijk te participeren in de samenleving, op elk niveau, individueel, lokaal, nationaal, internationaal. Aan dit recht beantwoordt echter, ten tweede, ook de plicht om loyaal de eigen bijdragen te leveren, wanneer de hogere organen besluiten nemen op terreinen, die de competenties van de lagere overstijgen en waartoe deze niet in staat zijn efficiënt op te treden (bijv. klimaat, vluchtelingen, terrorisme .....).

2. Solidariteit

Het beginsel van het algemeen welzijn vraagt om toepassing van de **solidariteit**, ofwel bereidheid om effectief bij te dragen aan de verwerkelijking van het ‘common good’ op alle niveaus, met persoonlijke inzet, met matiging van eigen interesses, met aandacht en zorg voor noden in eigen samenleving en elders, met daadwerkelijke steun van menskracht en middelen. Dit geldt allereerst in ons eigen land waar nog velen moeten leven onder wat wij als bestaansminimum beschouwen. Het geldt voor de interne solidariteit binnen de Europese Unie, waar de laatste jaren toch sprake is van een ‘renationalisatie-tendens’, dat wil zeggen een beweging terug naar het eigen land en het nationale belang. Het geldt in hoge mate voor de solidariteit wereldwijd. ‘Humane globalisering’ moet het mogelijk maken dat allen van generatie tot generatie menswaardig op aarde kunnen leven en participeren.

Tot deze ‘humane globalisering’ roept Paus Benedictus XVI op in zijn sociale Encycliek, ‘Caritas in Veritate’. De Paus verwerpt een “fatalistische mentaliteit” alsof de globalisering zou veroorzaakt worden door “onpersoonlijke en anonieme krachten”, onafhankelijk van de menselijke wil. “De waarheid van het globaliseringsproces en het fundamentele ethische criterium ervan zijn gegeven in de eenheid van de menselijke familie en haar ontwikkeling ten goede (...) Daarom is een onophoudelijke inzet nodig voor de bevordering van een personalistische en gemeenschappelijke, voor de transcendentie openstaande culturele oriëntatie van het wereldomvattende integratieproces” (CiV 42).

In zijn encycliek werkt de Paus dit uit en geeft hij een metafysische interpretatie van het humanum” (CiV 55) als basis voor de aangeduide ‘metapolitiek’ en ‘meta-economie’ van de sociale leer van de Kerk: “liefde in waarheid is het principe waar de sociale leer van de Kerk om draait, een principe dat effectief vorm aanneemt in criteria die richting geven aan het morele handelen” (CiV 6). “Liefde is de rode draad die door de sociale leer van de Kerk loopt. Iedere door deze leer beschreven verantwoordelijkheid en verplichting komt voort uit de liefde, die – in de woorden van Jezus – de samenvatting is van de hele wet (vgl. Mt. 22, 36-40). De liefde geeft aan de persoonlijke relatie met God en met de naaste de ware substantie: ze is het principe niet alleen van micro-relaties - in vriendschap, familie en kleine groepen - maar ook van macro-relaties: sociale, economische en politieke” (CiV 2).

De liefde betekent gerichtheid op de ander, bekommernis om en zorg voor de ander, niet alleen je eigen belang relativeren, maar jezelf onbaatzuchtig inzetten voor de ander. Dat impliceert dat we niet weggijken wanneer we hem tegenkomen op ons pad (cf. parabel van

de barmhartige Samaritaan, (Lc.10.33). Zonder de liefde bestaat er geen sociaal geweten, overheersen de particuliere belangen en de logica van markt en van macht en dreigt de desintegratie van de wereldgemeenschap, zeker bij een kritieke ontwikkeling van de globalisering. Rechtvaardigheid en liefde: gerecht handelen en liefdevol zorg dragen zijn de twee vertalingen van de wezenlijke relationaliteit van de mens. De mens bestaat slechts als mens, indien (en in de mate waarin) ze naast en boven de ‘functionele’ relaties deze wezenlijk ‘relationele’ betrekkingen van liefde en rechtvaardigheid daadwerkelijk beleven. De ‘human dignity’ is een gave en een opgave. Deze betreft zowel de relaties met andere mensen als de relatie met God. Geen spiritualiteit zonder solidariteit – die twee zijn niet van elkaar los te maken, want ”wat ge aan de minsten der Mijnen hebt gedaan, dat hebt ge aan Mij gedaan”. (Mt. 25, 45). De enige echte ‘bonussen’ die hun waarde behouden op het einde van een mensenleven zijn volgens het Evangelie de ‘werken van barmhartigheid’.

Noodzaak van dialoog over de waarden

Waardoor worden de verschillende crises veroorzaakt? Een serieus zelfonderzoek is pas mogelijk en zinvol, wanneer alle geledingen op elk niveau beschikken over voldoende zelfcorrigerend vermogen. De financiële en economische crisis en alle andere crisissen vragen van alle betrokkenen onbevooroordeelde zelfkritiek. Deze is een eerste vereiste voor een serieuze dialoog over oorzaken en gevolgen van de crisis en voor gedeelde conclusies over de te begane wegen. Ook de Kerk mag zich niet aan zelfkritiek onttrekken in haar bijdrage aan de dialoog.

Het conciliedocument “Dignitatis Humanae” drong reeds aan op een oprechte dialoog, waardoor, mensen elkaar wederzijds helpen bij het zoeken naar de waarheid, op gestage samenwerking bij het nastreven van al wat waardevol en rechtvaardig is, en op daadwerkelijke inzet voor vredelievende betrekkingen en eendracht in de wereld van vandaag. Het Concilie stelt dat de *urgentie* hiervan toeneemt: “Het is immers duidelijk dat de volkeren tegenwoordig steeds meer één worden, dat nauwere banden ontstaan tussen mensen met verschillende cultuur en godsdienst, dat ieder meer bewust wordt van zijn persoonlijke verantwoordelijkheid” (DH 15).

Nu, meer dan een halve eeuw later, kunnen we vaststellen dat de urgentie van een dergelijke dialoog alleen maar is toegenomen, niet alleen door de moderne communicatietechnieken en het voortgaande proces van globalisering, maar vooral ook door de spanningen en conflicten

in deze eeuw ontstaan tussen culturen en godsdiensten, staten en internationale verbanden, en door de ingrijpende crisissen, waarmee de wereld geconfronteerd wordt.

Hoewel de *interreligieuze* dialoog daar ook zeker toe behoort, is toch de *interculturele* dialoog urgenter en vruchtbaarder. Benedictus XVI heeft dit duidelijk uiteengezet in een ontmoeting met vertegenwoordigers van moslimgemeenschappen tijdens de Wereldjongerendagen in Keulen (20 augustus 2005). Hij deed toen een beroep op het geweten als prioritair aan de godsdienst. “Vrienden, ik ben er diep van overtuigd dat we niet moeten zwichten voor de negatieve spanningen onder ons, maar dat we de waarden moeten bevestigen van wederzijds respect, solidariteit en vrede. Er is volop ruimte voor ons om samen te werken ten dienste van de fundamentele morele waarden. De waardigheid van de menselijke persoon en de verdediging van de rechten welke deze waardigheid verleent, moeten het doel zijn van geheel onze sociale inzet en al onze pogingen om die vruchtbaar te laten zijn. Deze boodschap is onmiskenbaar tot ons gekomen door de rustige maar heldere stem van ons geweten. Alleen door de erkenning van de centrale plaats, die de menselijke persoon inneemt, kan een gemeenschappelijke basis gevonden worden voor begrip, welke ons in staat stelt de culturele conflicten te overwinnen en de ontwrichtende kracht van ideologieën te neutraliseren”.

Voor de Paus moet de dialoog gebaseerd zijn op de centrale waarde van de ‘human dignity’, die alle culturele en ideologische contrasten - en daar kunnen ook religies toe bijdragen - overstijgt. Zijn centrale gedachte is dat de dialoog met de Islam en de andere godsdiensten niet allereerst een theologische dialoog dient te zijn, maar eerder in een breder kader een dialoog over ethische vragen; dus veeleer een dialoog tussen culturen en beschavingen.

Deze dialoog, hoe intens en vruchtbaar ook gevoerd, laat onverlet de scheiding tussen kerk en staat, of zoals het Concilie het uitdrukt: “de autonomie van het aardse”. De kerk kan en mag de staat niet vervangen en zich de politieke strijd toe-eigenen, maar, voegt Benedictus er onmiddellijk aan toe: de kerkgemeenschap mag niet afzijdig blijven bij de strijd om een rechtvaardige ordening van de samenleving en van de staat (in: “Deus caritas est”. 28). Dat houdt dus in dat politiek en geloof op elkaar betrokken zijn. De totstandbrenging van rechtvaardige structuren is de centrale opdracht van de politiek en kan niet door de kerk bewerkt worden. Maar de kerk kan en mag zich langs de weg van de argumentatie, dus van de dialoog, mengen in de strijd om de gerechtigheid, door bij te dragen aan de uitzuivering van de rede en door het presenteren van haar sociale leer.

De Kerk mag hiermee geen macht uitoefenen; zij heeft geleerd dat gezag iets anders is dan macht, en dat ze met gezag mag spreken, maar macht dient te vermijden. Twee keer in zijn encycliek herhaalt Benedictus XVI, dat de Kerk niets wil ‘opleggen’ (imponere) aan anderen, waarmee hij dezelfde terminologie gebruikt, die de Pausen sinds het Concilie hanteren: “ad nuntium proponendum” (GS 1), om de boodschap ‘voor te leggen’, aan te bieden. Wel kan de Kerk bijdragen tot het opwekken van morele en spirituele krachten in de samenleving om structuren van gerechtigheid te bevorderen. Tenslotte biedt de Kerk aan om samen te werken met de overheid door middel van haar charitatieve organisaties, door de werken van barmhartigheid, welke direct opgave zijn van de christenen in de ‘civil society’.

“Dat betekent dat het vestigen van een rechtvaardige, sociale en staatsrechtelijke orde, waardoor ieder het zijne krijgt, een fundamentele opgave is, die iedere generatie weer op zich moet nemen. Daar het een politieke opgave gaat, kan dit niet direct een opdracht van de Kerk zijn. Daar het echter tegelijkertijd een fundamentele humane opdracht is, heeft de Kerk de plicht, op haar manier, door de zuivering van de rede en door ethische vorming, haar bijdrage te leveren, zodat de eisen van de gerechtigheid inzichtelijk en politiek haalbaar worden” (Deus caritas est, 2).

* * * * *

De vrucht van de interculturele dialoog is dat de ‘civil society’ tot de juiste afwegingen komt omtrent de universele grondwaarden van ‘human dignity’ en ‘common good’ in antwoord op de problemen en de nieuwe uitdagingen van deze tijd.

De urgentie van deze dialoog wordt steeds dringender, om gezamenlijk te zoeken naar een correcte duiding van de tekenen van de tijd, en om alle krachten te bundelen voor een humane en humaniserende samenleving.

+ Adriaan H. van Luyn
Bisschop em. Rotterdam

Compendium - Lezing :   *De sociale leer van de Kerk*

Vertrekpunt: de financieel/economische crisis en andere eigentijdse crisissen, waaronder een ‘morele’ crisis schuil gaat; vandaar de vraag naar het belang van wezenlijke humane waarden . . . . .

Bezinning: op deze waarden, als antwoorden op de ‘waarom’- en ‘waartoe’-vragen:
- vragen naar levenszingeving
- ethische vragen

Christelijk Geloof: biedt een samenhangende visie vanuit het Evangelie op waarden
- in een onderlinge ordening of hiërarchie
- transcendent verankerd;
tracht consensus over gemeenschappelijke waarden te bevorderen in de samenleving

Sociale Leer: door de Kerk ontwikkeld toen de ‘sociale kwestie’ ontstond (19^e eeuw) in meerdere encyclieken en in het Tweede Vaticaans Concilie; deze leer omvat vier centrale, leidende principes:

twee fundamentele principes:

- de waardigheid van de menselijke persoon: *human dignity*: voor ‘elke mens’ en voor ‘heel de mens’.
- het algemeen belang of welzijn: *common good*: uiteindelijk over alle grenzen van ruimte en tijd.

twee toepassings-principes:

- subsidiariteit
- solidariteit

Dialogoog: constructief en kritisch met heel de samenleving over de waarden vooral *intercultureel*.

